

PALEO- AKTUEEL

3

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1992, Biologisch-Archaeologisch Instituut, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Foto omslag: Wijncaldum (foto D.M. Visser, Fries Museum)

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden
overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn
voorzien

Inlichtingen: BAI, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90-367-0298-4

PALEO-AKTUEEL

3

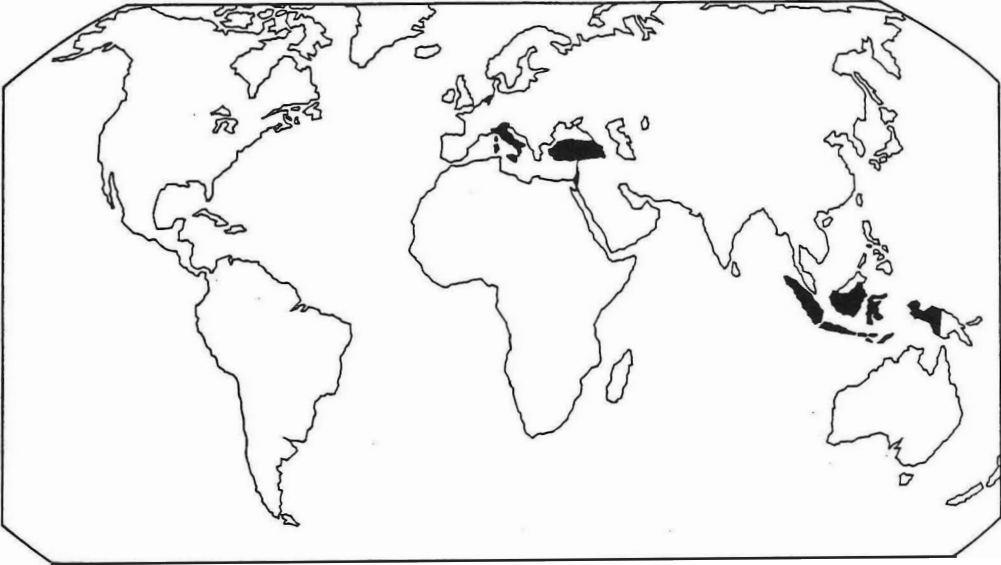
redactie

Mette Bierma
Jurjen M. Bos

Biologisch-Archaeologisch Instituut

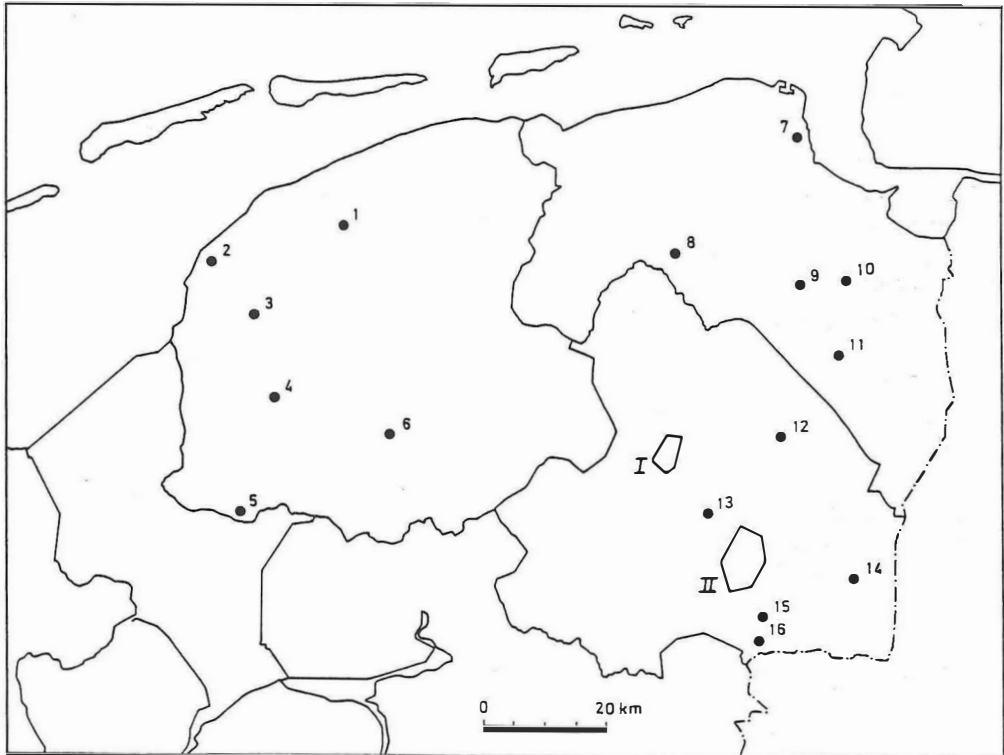
Groningen, 1992

In deze aflevering: Indonesië, Israel, Italië, Nederland, Turkije.

In deze aflevering uit Noord-Nederland:

1. Britsum; 2. Wijnaldum; 3. Tritsum; 4. IJlst; 5. Oudemirdum; 6. Oudehaske; 7. Bierum;
8. Groningen; 9. Zuidbroek; 10. Scheemda; 11. Nieuwe Pekela; 12. Bronneger; 13. Orvelte;
14. Nieuw-Dordrecht; 15. Dalen; 16. Coevorden; I. Laaghalen/De Haar; II. Mars- en
Westerstroom.

INHOUD

Voorwoord

G.-J. BARTSTRA	
Het BAI op Sumatra: een kort bezoek en geen <i>Homo erectus</i>	9
J. MOLEMA ET AL.	
Mammoetvondsten uit Orvelte, gemeente Westerbork (Dr.)	14
J. SCHELVIS	
Mijten en mammoeten	26
D. STAPERT	
Een bladspitsfragment van de Aardjesberg (Hilversum, N.H.): bewoning tijdens het midden-pleniglaciaal?	29
D. STAPERT	
Een <i>biface partiel</i> in de collectie Vermaning van het Drents Museum	33
Y. DIJKSTRA, M. NIEKUS & D. STAPERT	
Het onderzoek van de Ahrensburg-vindplaats te Oudehaske (Fr.) in 1991	37
O.H. HARSEMA	
Het eerste broodje vlees: gedachten over de oorsprong van de agrarische bestaanswijze	44
H. BUITENHUIS	
Archeozoologisch onderzoek bij de zee van Marmara, Turkije	50
W.A. CASPARIE, J.G. STREEFKERK & R.J. ZANDSTRA	
De neolithische veenweg van Nieuw-Dordrecht (Dr.). Een archeologisch monument op de helling	55
J.N. LANTING	
Aanvullende ¹⁴ C-dateringen	61
J. JELSMA	
Een archeologische inventarisatie in Drenthe	64
Y. DIJKSTRA	
Een archeologische inventarisatie in ruilverkaveling Laaghalen en EOT De Haar (Dr.)	69
P.B. KOOI	
Bierum (Gr.), Driestromenland	73

C.M. HAVERKORT & J.M. PASVEER Geautomatiseerde opslag en bewerking van gegevens met betrekking tot menselijk skeletmateriaal	78
A.T. CLASON & L. VAN ES De oeros - <i>Bos primigenius</i> - van Britsum (Fr.)	81
E. TAAYKE & E. KNOL Het vroeg-middeleeuwse aardewerk van Tritsum, gem. Franekeradeel (Fr.)	84
J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA Wijnaldum en Friesland in de vroege middeleeuwen: een opgraving in socio-politiek perspectief	89
J.C. BESTEMAN, J.M. BOS & H.A. HEIDINGA De organisatie van de terpopgraving bij Wijnaldum (Fr.)	93
T. LOOIJENGA & J. ZIJLSTRA Een gouden hanger met runeninscriptie uit Wijnaldum (Fr.)	97
S. BOTTEMA De lijkwade van Turiijn. Het palynologisch onderzoek	101
A. VERHOEVEN Productie van kogelpotten in Friesland	105
W. PRUMMEL Resten van dieren van het 'Ol Kerkhof' te Scheemda (Gr.)	109
A. MENNENS-VAN ZEIST Groningen als handelscentrum in de latere middeleeuwen	112
G.L.G.A. KORTEKAAS, A. MENNENS-VAN ZEIST, B. HAVINGA, K. HELFRICH, R. KONING & M. STAAL Graven aan de rand van Groningen (Gr.)	118
V.T. VAN VILSTEREN De 14e-eeuwse schatvondst van Coevorden (Dr.)	123
J.T. ZEILER & D.C. BRINKHUIZEN Faunaresten uit een turfschip	127
D.C. BRINKHUIZEN Ansjoavis voor Batavia	132
A.F.L. VAN HOLK Het gebruik van de ruimte aan boord van een binnenschip	136
S. BOTTEMA De bedreiging van wilde stamvormen door van hen afgeleide huisdieren	140

VOORWOORD

Deze derde aflevering van *Paleo-aktueel* geeft een eerste indruk van enige van de onderzoeksactiviteiten van het Biologisch-Archaeologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen in 1991. De auteurs zijn tenzij anders vermeld verbonden aan het BAI.

De Engelse samenvattingen werden verbeterd door A.C. Bardet.

Paleo-aktueel 1 is inmiddels uitverkocht; aflevering 2 is nog te bestellen op het op het schutblad vermelde adres.

De redactie

DE ORGANISATIE VAN DE TERPOPGRAVING BIJ WIJNALDUM (FR.)

J.C. Besteman¹, J.M. Bos en H.A. Heidinga¹

Nadat in 1990 door het BAI en de Stichting RAAP te Amsterdam een hoogtekaart van het perceel was gemaakt, begon in april 1991 de eigenlijke opgraving. De omvang van de terp is dusdanig dat een grote inzet nodig was in de personele, financiële, organisatorische en wetenschappelijke sfeer.

Middelen

Al in een vroeg stadium waren daartoe het BAI en het Instituut voor Pre- en Protohistorische Archeologie van de Universiteit van Amsterdam een samenwerkingsverband aangegaan. Zij delen de wetenschappelijke verantwoordelijkheid voor het project, en nemen er natuurlijk ook financieel in deel. Uitgangspunten en eerste resultaten van het onderzoek spraken veel personen en instanties aan. Voor het onderzoek in 1991 werd geld bijgedragen door de provincie Friesland, de gemeente Harlingen, de Ottema-Kingma Stichting en de Stichting Nederlands Museum voor Anthropologie en Praehistorie personele inspanningen werden geleverd door het Fries Museum, het Argeologysk Wurkferbân van de Fryske Akademy en de Archeologische Werkgemeenschap voor Nederland. Inmiddels zijn ook bijdragen geleverd of toegezegd door de Stichting Je Maintiendrai, P.J. Janssen's Friese Stichting, Foundation for Field Research, de Van Heloma Stichting en het Old Burgerweeshuis.

Eind 1991 zijn twee aparte stichtingen opgericht ten behoeve van de fondsenwerving, de Stichting Archeologisch Terpenonderzoek Wijnaldum en de Stichting Muntenuitgave Terpenonderzoek Wijnaldum. Deze stichtingen zijn een contract aangegaan met een bureau voor fondswerving. De eerste activiteit van dit samenwerkings-

verband was de uitgave van een speciale Wijnaldummunt; de netto-opbrengst van de verkoop hiervan komt geheel ten goede aan het onderzoek. Op 28 oktober 1991 sloeg de commissaris van de koningin in Friesland op 's Rijks Munt het eerste exemplaar.

In de begrotingen zijn ook bedragen opgenomen voor de documentatie en uitwerking. Hierdoor drukken zowel voor het veldwerk als voor het binnenwerk ook personeelskosten op het budget. Projecten van deze omvang zijn niet meer uit te voeren door de bestaande formatie van de onderzoeksinstellingen, net zo min als afgezien kan worden van het gebruik van computer-gestuurde documentatie- en analysesystemen. Grote projecten vergen tegenwoordig dan ook grote bedragen.

Thuisbasis

De opgravingscampagne van 1991 is intern geweest: van maandag tot en met vrijdag slieden de veldwerkers in drie in Harlingen gehuurde huizen, waar ook de computerapparatuur stond opgesteld. Dankzij de grote inzet van de deelnemers is in de avonduren het grootste deel van de vondstverwerking en de administratie gedaan. Na het avondeten, in een Harlings restaurant, werden in de werkruimten alle vondsten gewassen, genummerd en globaal gedetermineerd. Zeefresiduen werden op materiaalgroep gesorteerd. Alle zo verkregen informatie is in de computer ingevoerd, met behulp van het programma AUTOCAD en een daaraan gekoppelde database. De metaalvondsten werden voor zover nodig geconserveerd. In totaal werden zo 120 magazijn dozen met bijna 5000 vondstnummers verwerkt, samen zo'n 13.000 'records'. De

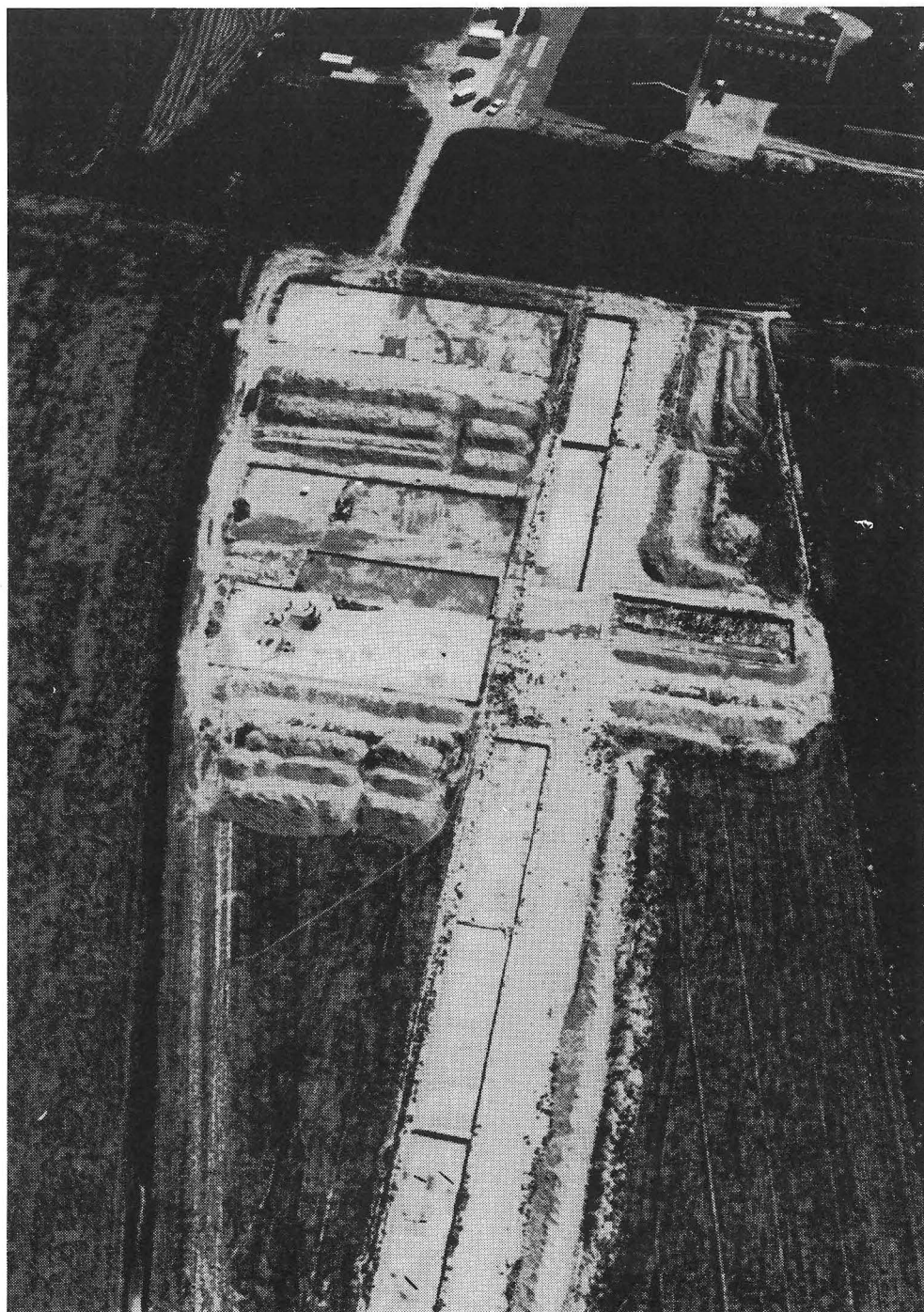

Fig. 1. Foto W.H. de Vries-Metz, IPP.

68 veldtekeningen, met daarop o.a. 12.500 m² vlak en 400 strekkende meter profiel, werden in inkt gezet en gedigitaliseerd.

Alle materiaal van de eerste campagne was dan ook bij de afsluiting optimaal toegankelijk.

In het veld

De eigenlijke opgraving, die overigens nog vooraf werd gegaan door een booronderzoek, duurde van 15 april tot en met 30 september. De dagelijkse werkzaamheden werden afgewisseld met voorlichting aan de vele geïnteresseerden, wat resulteerde in ca. 5000 bezoekers, 4 televisie-optredens naast vele kabelkrantreportages, 33 radio-interviews en ca. 110 kranteberichten. In Museum Het Hannemahuis in Harlingen en in het Fries Museum in Leeuwarden werden vitrines ingericht, terwijl ook op verschillende manifestaties acte de présence

werd gegeven.

In totaal hebben 83 mensen actief aan het onderzoek deelgenomen. De dagelijkse leiding was in handen van J. Schoneveld; de vondstadministratie en de fotografie werden gecoördineerd door D.A. Gerrets; het tekenwerk werd geleid door A.X. Koelman, geassisteerd door G. van Tuijl; voor de computerverwerking was W.F.M. Beex verantwoordelijk; de metaaldetectie werd uitgevoerd door H. Hommes. Daarnaast hebben vele anderen verantwoordelijke taken op zich willen nemen, en zijn vele specialisten een of meerdere malen behulpzaam geweest. De wetenschappelijke leiding berustte bij de drie auteurs; het financiële beheer werd gevoerd door L. Tol.

In het veld, waar we alle medewerking kregen van de eigenaar van het perceel, AEGON Vastgoedbeheer B.V., en de gebruiker, J. Bergmans, op wiens erf wij bivakkeerden, werden een schaftkeet, een directiekeet en een materiaalcontainer ge-

Fig. 2. Foto D.M. Visser, Fries Museum.

plaatst. Tot de onroerende goederen behoorden verder vier 4-mm-zeven en een 1,5-mm-zeef, alle voor nat zeven.

In eerste instantie werd gekozen voor een kruis van profielsleuven over de voor 1991 gereserveerde oostelijke helft van het perceel, een terrein van ca. 2,5 ha. Deze sleuven, in segmenten van 30 m lang, waren 8 m breed; bij een volgend onderzoek zal naar aanleiding van de opgedane ervaring zeker worden gekozen voor een breedte van 12 m. Enkele van de zo ontstane werkputten werden tot op de natuurlijke ondergrond uitgegraven. Nadat toestemming was gekregen om de opgraving uit te breiden werden enkele grotere putten (20x50 m) aangelegd en onderzocht tot op het tweede leesbare vlak.

Een archeologische opgraving begint aan het oppervlak. Zolang de opkomende vegetatie ons geen parten speelde werden dan ook de oppervlaktevondsten van de aan te leggen putten verzameld. Vervolgens werd de bouwvoor machinaal verwijderd, met dien verstande dat dit in laagjes van 5 cm gebeurde, om zoveel mogelijk vondsten per vak te kunnen bergen. Bij een snellere verdieping zou ook de metaaldetector vondsten kunnen gaan missen. De metaalvondsten werden driedimensionaal ingemeten, mede om aan de hand hiervan het 'gedrag' van vondsten in de bouwvoor van deze terp te kunnen bestuderen.

Zodra een leesbaar vlak blootlag werd dit geschaafd, ingekrast, gewaterpast, getekend en gefotografeerd. Daarna ging de detector er weer overheen. In sommige gevallen werden ondiepe coupes gezet en/of grondmonsters genomen. Vervolgens werd de inhoud van alle gedefinieerde grondsporen per spoor gezeefd. Het werken met vele opeenvolgende vlakken betekende wel dat de sporen niet dieper konden worden uitgeleefd dan tot net boven het volgende gewenste vlak, zodat om veiligheidsredenen niet dieper werd gegaan dan 10 cm. Grondsporen keren daardoor in verschillende vlakken terug.

Vanzelfsprekend werden ook alle profielen getekend. Vlakken werden 1:50 getekend, details soms 1:10, en profielen over het algemeen 1:20.

Aan het eind van de campagne zijn de putten voor de winter toegedekt.

Vervolg

In april 1992 zal het veldwerk hervat worden. De uitwerking van de gegevens van de eerste campagne is inmiddels ter hand genomen. De fondswerving draait op volle toeren.

Summary

The excavation of one of the terpen near Wijnaldum (mun. of Harlingen, Friesland) is a joint venture of the BAI and the Instituut voor Pre- en Protohistorische Archeologie of Amsterdam University. Major projects such as this depend on the cooperation of many institutions and people.

Noot

1. Instituut voor Pre- en Protohistorische Archeologie, Universiteit van Amsterdam.